

مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای

سال سوم، شماره نهم، تابستان ۱۳۹۰

دریافت: ۱۳۸۹/۶/۲۴ - پذیرش: ۱۳۹۰/۲/۲۴

صص ۸۳-۱۰۰

بررسی و تحلیل ابعاد پیوندهای جمعیتی در استان آذربایجان غربی

نادر زالی: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه گیلان، رشت، ایران*

نورالدین عظیمی: استادیار جغرافیا و توسعه، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

چکیده

موضوع مهاجرت و پیامدهای آن در سالهای اخیر به عنوان یکی از مسائل مهم اجتماعی در کشور مطرح گردیده و مدیران اجرایی به خصوص مدیریت کلان‌شهرها را با چالش جدی مواجه ساخته است. با توجه به اهمیت و ضرورت شناخت ویژگیهای مهاجرت در استانها و کشور، هدف این مقاله بررسی ویژگیهای مهاجرتی جمعیت استان آذربایجان غربی در دهه‌های اخیر است. روش تحقیق توصیفی و تحلیلی، روش گردآوری داده‌ها اسنادی، روش تجزیه و تحلیل داده‌ها تحلیل جریانهای اجتماعی (ورود- خروج مهاجر در محدوده استان) و جامعه آماری استان آذربایجان غربی است. در این مقاله ضمن تحلیل خالص مهاجرت در سه دهه اخیر، پیوندهای جمعیتی عمده استان با سایر استانهای کشور در دهه اخیر و همچنین دلایل مهاجرت‌های شهری و روستایی در این استان به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد از یک طرف تبادل جمعیتی استان در بیش از ۶۵ درصد موارد تنها با سه استان آذربایجان شرقی، تهران و کردستان بوده و تهران دومین مقصد عمده مهاجران از استان است و از طرف دیگر تفاوت ماهیت مهاجرت‌های شهری و روستایی و غالب بودن عامل پیروی از خانواده در مهاجرت به استان آذربایجان غربی را می‌توان از نتایج مهم این تحقیق دانست. همچنین در این تحقیق تأثیر میزان فاصله و دوری و نزدیکی به مرکز استان به عنوان یک عامل کلیدی و تأثیرگذار در حجم و کیفیت مبادله جمعیتی بین استان آذربایجان غربی و سایر استانها مورد بررسی آماری قرار گرفته و نتایج آماره‌های ضریب پیرسون و رگرسیون، حاکی از معناداری رابطه معکوس میان فاصله دو نقطه و حجم تبادل جمعیتی بین آن دو نقطه است.

واژه‌های کلیدی: پیوند اجتماعی، مهاجرت روستا به شهر، آذربایجان غربی، تبادل جمعیت، مهاجرت استانی

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

مهاجرت به عنوان جزئی از تاریخ زندگی بشر اعم از کوچ مداوم انسان‌های اولیه برای تامین غذا، جا به جایی قبایل عشایری تا تحرک نیروی کار در جوامع صنعتی امروز، موضوع مطالعه جغرافیدانان، جامعه‌شناسان و برنامه‌ریزان قرار گرفته است (تقوی، ۱۳۸۳: ۲۲). انسان اولیه به دلایل مختلف از جمله بهبود بخشیدن به وضعیت زندگی، حس تنوع طلبی، اجبار عوامل سیاسی، امنیتی و غیره به تغییر محل سکونت خود می‌پرداخته است. این جابجایی‌ها با آنچه امروز تحقق می‌یابد کاملاً متفاوت است. از آنجایی که در گذشته رشد جمعیت و در نتیجه جابجایی انسانها در مقیاس بسیار کوچکتری صورت می‌گرفت، تأثیر این جابجاییها بر ساختار اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مناطق مهاجر فرست و مهاجر پذیر چندان قابل ملاحظه نبود و حتی امری کاملاً طبیعی و مفید تلقی می‌شد. اما در سالهای اخیر موضوع مهاجرت بعنوان یکی از مسائل مهم اجتماعی شهرها، از دغدغه‌های اصلی برنامه‌ریزان و مدیران شهرها بوده و پیامدهای منفی آن بر مبدأ و مقصد و بخصوص بریکره شهرهای بزرگ اهمیت بررسی و ریشه‌یابی پیوندهای اصلی مبدأ و مقصد و دلایل مهاجرت را ضروری ساخته است.

مهاجرت داخلی و جابجایی جمعیت در بین مناطق یک کشور، یک فرایند مهم اجتماعی در بسیاری از کشورهاست که عکس العمل مردم نسبت به عواملی نظیر نابرابری‌های اقتصادی، منطقه‌ای، ناکامیهای

اجتماعی و عدم رضایت در بسیاری از جنبه‌های زندگی را منعکس می‌کند. مهاجرت شدید که قریب به ۳۰۰ سال پیش در جوامع اروپایی آغاز شده بود در کشورهای در حال توسعه در ارتباط مستقیم با برنامه‌های عمرانی در دهه ۱۹۶۰ شکل گرفت (لوکاس، ۱۳۸۱: ۱۵۶ - ۱۶۳). شکل غالب مهاجرت که در این سالها بیشتر روستا-شهری بود موجب توسعه سریع شهرها شد که خود پیامدهای بی شماری را بدنبال داشت، رکود در مناطق غیر شهری، شلوغی بیش از حد شهرها، خدمات اجتماعی نامناسب، افزایش انحرافات و جرایم، پایین آمدن کیفیت محیط زیست، کمبود امکانات بهداشتی و آب آشامیدنی سالم از جمله آثاری است که مهاجرت از خود بر جای می‌گذارد (شیخی، ۱۳۸۰: ۱۰۷).

تأثیرات منفی و مخرب مهاجرت بر توسعه شهری در مناطق جهان سوم مبهوت کننده است بعضی از این جوامع با اتخاذ سیاستهایی خاص مانند قوانین اجباری و ایجاد امکانات در مراکز روستایی و تبدیل آنها به شهرهای کوچک، مهاجرت‌های داخلی خود را کنترل نموده و مانع از رشد شدید نقاط شهری می‌شوند (وثوقی، ۱۳۶۶: ۵۸). در کشور ما مهاجرت شدید بدنبال اصلاحات ارضی که با سه هدف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در برنامه عمرانی سوم (۱۳۴۲ ف ۱۳۴۶) مورد توجه قرار گرفته بود، پدیدار شد (مشهدیزاده، ۱۳۷۳: ۷۵) و بدین ترتیب در دهه ۴۵ و ۵۵ خیل عظیمی از روستاییان به مناطق شهری مهاجرت کردند. این مهاجران دو دسته بودند که هر

شهرهای کوچک به طرف شهرهای بزرگتر انجام می شود (ایران محبوب، ۱۳۸۳: ۲۱۹).

سیال بودن جمعیت ایران طی سه دهه گذشته و افزایش شدید آن، مشکلات عدیده‌ای را برای نظام شهری و روستایی کشور پدید آورده است. در وضعیت کنونی به علت عدم توسعه متعادل و متوازن بین مناطق شهری و روستایی، مهاجرت در سطح کشور همچنان ادامه دارد و بر حجم آن در دهه اخیر به شدت افزوده شده به طوری که ۱۷ درصد از جمعیت کشور در دهه ۷۵-۸۵ جابجا شده‌اند. این نسبت در دهه (۶۵-۷۵) برابر ۱۳.۳ درصد و در دهه (۷۵-۸۵) برابر ۱۳.۳ درصد بوده است که تبعات خاص اجتماعی و اقتصادی بر جای گذاشته است. همچنین بر اساس آمار سال ۱۳۸۵، در طی دهه ۸۵-۷۵ از مجموع ۸۵ هزار روستای کشور، تعداد ۳۵ هزار روستا خالی از سکنه شده و تعداد روستاها به ۴۶ هزار روستا کاهش یافته است. (مدد، ۱۳۸۸). براساس همین آمار روند مهاجرت در ایران طی سالهای ۸۵-۶۵ معادل ۱/۸ برابر شده است و ۹۳/۸ درصد مهاجران کشور به طور عام به استان‌های غیر مرزی و مرکزی کشور مهاجرت کرده‌اند. (زنجان، ۱۳۸۸)

دو تأثیر منفی بر توسعه اقتصادی اجتماعی شهرها بر جای گذاشتند

دسته اول: کارگران، زارعان خرده پا یا دهقانان فقیری بودند که به امید کارمایی و جهت تامین معیشت خود راهی شهرها شدند پیامدهایی که این دسته از مهاجران بر جای گذاشتند حاشیه نشینی، بیکاری، ناهنجاریهای اجتماعی در شهرها و افزایش فقر، بروز مشکلات بهداشتی، خدمات رفاهی و اشتغال کاذب بود. دسته دوم، سرمایه دارانی بودند که با گرفتن غرامت اصلاحات ارضی از دولت، وارد شهرها شدند اما بجای سرمایه گذاری در تولیدات و صنایع به سوداگری و بورس بازی زمین پرداختند که حاصل آن ایجاد تورم زیاد در شهرها بود و به واسطه آن تفاوت سطح دستمزدها در شهر و روستا بوجود آمد، هزینه‌های خانواده افزایش یافت و قیمت زمین و مسکن بالا گرفت (وثوقی، ۱۳۶۶: ۷۵) بعد از سال ۱۳۵۷ و تحت شرایط سال‌های اولیه بعد از انقلاب، توجه به مستضعفین شهری زمینه‌های بیشتری در جذب مهاجران روستایی فراهم کرد تا سال ۶۵ که شکل غالب مهاجرت، مهاجرت روستا ف شهری بود در دهه ۶۵ و ۷۵ شکل جدیدی از مهاجرت در کشور تحت عنوان مهاجرت شهر به شهر ظاهر گردید که غالباً از

جدول ۱- وضعیت کلان مهاجرتهای کشور در سه دهه اخیر

دهه سرشماری	تعداد مهاجر	درصد از جمعیت	جهت غالب مهاجرت
۱۳۵۵-۶۵	۱۱ میلیون نفر	۲۲ درصد	استان‌های مرکزی کشور
۱۳۶۵-۷۵	۸ میلیون نفر	۱۳.۳ درصد	استان‌های مرکزی کشور
۱۳۷۵-۸۵	۱۲ میلیون نفر	۱۷ درصد	استان‌های مرکزی کشور

مأخذ: نتایج سرشماریهای مرکز آمار ایران

بزرگ کشور قابل مشاهده است و به بیماری مزمن شهرها تبدیل شده است. گسترش روزافزون این عارضه اجتماعی در شهرها با خالی شدن روستاها نیز همراه بوده است. بر اساس آمار سال ۱۳۸۵، بیش از ۳۰ هزار روستای کشور در فاصله ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ از جمعیت تخلیه شده‌اند که قطعا در شهرها و بخصوص شهرهای بزرگ اسکان یافته‌اند (www.sci.org.ir) این وضعیت در استان آذربایجان غربی نیز حاکم است و حجم جابجایی جمعیت در این استان و اسکان بخش عمده ای از آنها در شهر ارومیه، ضرورت مطالعه و تحقیق در خصوص حجم مهاجرت، پیوندها و دلایل آنرا اجتناب ناپذیر ساخته است.

۱-۳- اهداف تحقیق

- ۱-۳-۱- بررسی جریانهای مهاجرتی سه دهه اخیر کشور و موازنه مهاجرتی استان آذربایجان غربی؛
 ۱-۳-۲- بررسی مهمترین پیوندهای اجتماعی بین استانی؛
 ۱-۳-۳- بررسی دلایل مهاجرت جمعیت در استان آذربایجان غربی؛
 ۱-۳-۴- بررسی رابطه بین میزان فاصله بین شهرهای کشور و میزان مهاجرت.

۱-۴- پرسش‌های اصلی تحقیق

- ۱-۴-۱- مهاجرت جمعیت کشور در دهه‌های اخیر به چه شکل بوده و خالص مهاجرتی استان آذربایجان غربی در این سه دهه چقدر است؛
 ۱-۴-۲- مهمترین پیوند اجتماعی استان آذربایجان غربی با کدام استان‌های کشور است؛

آمارها نشان می‌دهد استان آذربایجان غربی در هر سه سرشماری اخیر دارای موازنه مهاجرتی منفی بوده و در طی این مدت بیش از ۴۲ هزار نفر از جمعیت خود را از دست داده است. اگر چه مهاجرت در تمام استان‌ها- چه مهاجرفرست و چه مهاجرپذیر- به یک چالش جدی تبدیل شده ولی در خصوص استان آذربایجان غربی به دلیل اهمیت جغرافیایی این استان در برقراری ارتباط با کشورهای همسایه و لزوم حفظ جمعیت آن برای محافظت از مرزها، بررسی پدیده مهاجرت را در این استان ضروری ساخته است. این مقاله به دنبال بررسی کمیت، کیفیت و دلایل این پدیده در استان آذربایجان غربی است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

امروزه مهاجرت به یک چالش ملی و بین‌المللی تبدیل شده و در سطوح مختلف این جریان با شدت ادامه دارد. در ایران به دلیل شرایط خاص اقتصادی و اجتماعی این جریان در سالهای اخیر شدیدتر شده به طوری که در دهه اخیر از هر ۶ نفر جمعیت کشور یک نفر محل اقامت قبلی خود را تغییر داده است. تغییر ماهیت شهرهای بزرگ از یک محل زیست پرهزینه به محل آمال و آرزوهای زندگی پرتجمل برای بخش عمده ای از روستائیان محروم و ساکنین شهرهای کوچک، شهرهای امروزی را با مشکلات جدی همانند ناهنجاریهای اجتماعی، بیکاری و اسکان غیر رسمی مواجه ساخته است. اسکان غیر رسمی که نتیجه اصلی مهاجرت از روستاها و شهرهای کوچک به کلانشهرها است تقریباً در تمام شهرهای میانی و

۲- مبانی نظری

نظریه مهاجرتی چارچوب منطقی نسبتاً کاملی است که می‌کوشد پدیده مهاجرت و تحولات آن را در بستر اجتماعی و تاریخی آنها تحلیل کرده و با توضیح قانونمندی‌های توسعه و قضایای معتبر، برنامه ریز را قادر سازد که امکان کنترل، جهت دهی و هدایت آنها را به دست آورد (تقوی، ۱۳۸۲، ۳۰). نخستین تبیین نظری درباره قانونمندی‌های مهاجرت توسط ارنست جورج راونشتاین تحت عنوان قوانین مهاجرت مطرح شد. به نظر وی مهاجرت اتفاقی نیست، بلکه قوانین خاصی بر آن حاکم است. قوانینی مثل رابطه معکوس بین شدت مهاجرت و فاصله دو نقطه، مهاجرت مرحله ای از روستا به شهر و سپس از شهر به شهر، وجود جریان وارونه مهاجرت از شهر به روستا، تأثیر تکنولوژی بر افزایش مهاجرت و تأثیر انگیزه اقتصادی در افزایش آن از جمله آنهاست (به نقل از زنجانی، ۱۳۸۰، ۱۳۱).

در نظریه مهاجرتی جاذبه و دافعه، اختلافات توسعه و سطح زندگی میان مراکز مهاجرفرست و مهاجرپذیر سبب دفع از مبدا و جذب در مقصد می‌گردد. در این مدل فاصله جغرافیایی بسیار حائز اهمیت بوده و هر چه مسافت کمتر باشد مهاجرت بیشتر انجام می‌شود (Cliggett, 2000). نظریه پردازان مکتب وابستگی، مهاجرت را امری اجباری می‌دانند که به خاطر عدم توسعه یک محیط نسبت به محیط دیگر و وابستگی بخش غیر سرمایه‌داری به بخش سرمایه‌داری بوجود می‌آید و آن را یک امر کاملاً استعماری

۱-۴-۳- دلایل اصلی مهاجرت جمعیت در استان

آذربایجان غربی کدامند؟

۱-۴-۴- آیا بین میزان فاصله ارومیه از سایر

شهرهای کشور و میزان مهاجرت از این شهرها به استان آذربایجان غربی رابطه ای وجود دارد؟

۱-۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این بررسی، تحلیل کیفی داده‌های حاصل از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران است. جامعه آماری شامل کسانی است که در فاصله زمانی سرشماری‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵، شهر یا آبادی محل اقامت خود را تغییر داده‌اند. در این مقاله ضمن اشاره به جریانهای کلی مهاجرت در کشور، به فرایند جابجایی جمعیت در استان آذربایجان غربی پرداخته شده و پیوندهای اجتماعی مهم این استان با سایر استانها مورد بررسی قرار می‌گیرد. با استفاده از روش‌های ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون دو متغیره، رابطه بین فاصله و میزان مهاجرت با بهره‌گیری از نرم افزار SPSS بررسی شده است.

۱-۶- محدوده پژوهش

قلمرو تحقیق به دلیل ماهیت فراگیر موضوع مهاجرت و ارتباط آن با سایر استانها، برای بحث‌های جریان‌های مهاجرتی کل استان‌های کشور و در بخش علل مهاجرت‌ها صرفاً محدوده استان آذربایجان غربی مورد بحث قرار گرفته است.

می‌دانند که ادامه آن باعث گسترش بیشتر توسعه نیافتگی می‌گردد (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۲۲). در دیدگاه کارکردگرایی هر تغییر در جوامع واکنشی به وضع موجود به شمار می‌آید که بر این اساس مهاجرت نیز در پاسخ به حالت عدم تعادل و رسیدن به جامعه متعادل صورت می‌گیرد (ایمان، ۱۳۶۹: ۱۶۷). این دیدگاه مهاجرت را عامل مطمئنی برای جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی می‌داند و معتقد است مهاجرت با ارضاء نیازهای مهاجران باعث تخفیف نارضایتی و بی‌عدالتی اجتماعی می‌شود (تقوی، ۱۳۷۱: ۵۶). انسان در مکان‌های مختلف با یک سری از عوامل جاذب و دافع در شکل متغیرهای مثبت و منفی روبروست که در ضریب ماندگاری انسان‌ها در منطقه یا قصد مهاجرت آن‌ها از منطقه مؤثر است. به عبارت دیگر تعیین موقعیت و امکانات هر محل و عوامل جاذب و دافع پنهان و آشکار آن می‌تواند اصلی‌ترین عامل و انگیزه در پایداری و ماندگاری جمعیت یا مهاجرت آن از منطقه باشد (Lee, 1966: 47-57).

به نظر می‌رسد در ایران اگر چه مهاجرت‌ها می‌تواند پیامدهای مثبتی برای مهاجران داشته باشد لیکن جریان کلی حاکم بر مهاجرت‌ها نگرانی عمده‌ای را برای برنامه‌ریزان و مدیران بوجود آورده است. این جریان حاکی از گرایش شدید مهاجرت‌ها به تمرکز در شهرهای بزرگ کشور به خصوص کلان‌شهرهاست که غیر از خالی شدن مبداء مهاجرت از سرمایه‌های اجتماعی و نیروهای متخصص، باعث شکل‌گیری

حاشیه‌های فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در مقصد مهاجرت و کلان‌شهرها می‌شود. شاید بتوان در این خصوص به نظریه کشش و رانش اشاره کرد که توسط هربرل ۱ در سال ۱۹۳۸ ارائه شده است. این نظریه توسعه شهر و روستا و تضاد میان این دو منطقه از محل زیست را عامل اصلی مهاجرت دانسته است (به نقل از لسهایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۱۴۹). محققان بر این نظریه اجماع دارند که عامل اصلی مهاجرت روستائیان در تقابل میان شهر و روستا و عدم تعادل بین این مناطق نهفته است (آیرملو، ۱۳۶۵: ۳۲).

۳- تحلیل مهاجرت‌های ملی و منطقه‌ای

۳-۱- تحلیل کلان‌چگونگی جابجایی‌های جمعیت در کشور

در فاصله سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ تعداد ۸۷۱۸۸۷۰ نفر در سطح کشور جا به جا شده و یا از خارج وارد کشور شده‌اند. از این تعداد، محل اقامت قبلی ۸۴۳۵۸۶۵ نفر داخل کشور و ۲۳۸۳۳۱ نفر خارج از کشور و ۴۴۵۷۴ نفر نیز محل اقامت قبلی خود را اظهار نکرده‌اند. از مجموع ۸۴۳۵۸۶۵ نفر مهاجرانی که طی سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ محل اقامت خود را در داخل کشور تغییر داده‌اند، ۲۹۳۹۹۲۱ نفر در بین استان‌های کشور و ۵۴۹۵۹۴۴ نفر در داخل استان‌های محل زندگی خود جابجا شده و محل سکونت جدید انتخاب کرده‌اند. بررسی استان‌های کشور از نظر

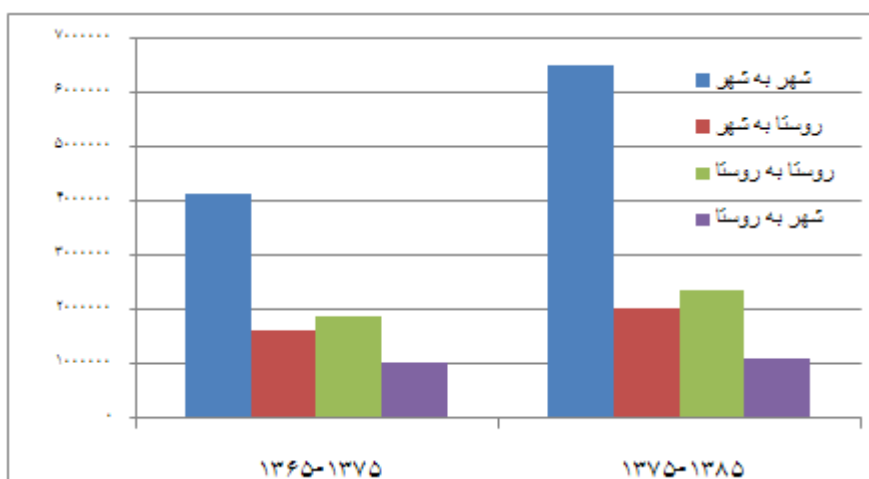
¹ - Herberle

بررسی مهاجران برحسب منشأ شهری یا روستایی نشان می‌دهد، از مجموع ۱۱۷۸۳۷۷۲ نفر جابجایی در داخل کشور، محل اقامت قبلی ۸۳۸۹۶۷۶ نفر (۷۱/۲۰ درصد) نقاط شهری (منشأ شهری) و ۳۳۹۴۰۹۶ نفر (۲۸/۸۰ درصد) نقاط روستایی (منشأ روستایی) بوده است. از مجموع ۸۳۸۹۶۷۶ نفر مهاجران که محل اقامت قبلی خود را شهر اعلام کرده‌اند، ۶۳۸۵۶۶۵ نفر (۷۶/۱۱ درصد) به سایر شهرها (مهاجران شهر به شهر) و ۲۰۰۴۰۱۱ نفر (۲۳/۸۹ درصد) به نقاط روستایی (مهاجران شهر به روستا) وارد و ساکن شده‌اند. از مجموع ۳۳۹۴۰۹۷ نفر که محل اقامت قبلی خود را روستا اعلام کرده‌اند، ۲۳۳۰۰۵۴ نفر (۶۸/۶۵ درصد) به شهر (مهاجران روستا به شهر) و ۱۰۶۴۰۴۳ نفر (۳۱/۳۵ درصد) به سایر نقاط روستایی (مهاجران روستا به روستا) وارد و ساکن شده‌اند.

مقایسه وضعیت مهاجرت‌های مبدأ-مقصد کشور در دو دهه اخیر نشان می‌دهد که مهاجرت‌های "شهر به شهر" در دهه ۸۵-۷۵ نسبت به دهه ۷۵-۶۵ افزایش و در مقابل مهاجرت‌های "روستا به روستا"، "روستا به شهر" و "شهر به روستا" در همین مدت کاهش یافته است (شکل ۱). این تغییر به معنی تغییر مسیر جریان‌های مهاجرت از شهرهای کوچک به سمت شهرهای بزرگ و کلانشهرهاست و به تدریج تمایل به روستاها حتی در مهاجرت‌های "روستا به روستا" نیز کاهش یافته است.

مهاجرپذیری و مهاجرفرستی نشان می‌دهد که در سال ۱۳۷۵ تعداد ۶ استان از ۲۶ استان کشور شامل استان‌های تهران، اصفهان، خوزستان، قم، سمنان و یزد به ترتیب اهمیت مهاجرپذیر و ۲۰ استان دیگر مهاجر فرست بوده‌اند.

براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در فاصله سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵، در مجموع ۱۲۱۴۸۱۴۸ نفر محل سکونت خود را ترک کرده و در محلی غیر از محل اقامت قبلی خود ساکن شده‌اند. از این تعداد، محل اقامت قبلی ۱۱۷۸۳۷۷۲ نفر (۹۷ درصد) داخل کشور و ۲۶۰۴۹۵ نفر (۲/۱۴ درصد) خارج از کشور بوده است و ۱۰۳۸۸۱ نفر (۰/۸۶ درصد) نیز محل اقامت قبلی خود را اظهار نکرده‌اند. در مجموع ۱۱۷۸۳۷۷۲ نفر که طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ محل اقامت خود را در داخل کشور تغییر داده‌اند، ۴۷۷۴۰۴۱ نفر (۴۰/۵۱ درصد) در بین استان‌های کشور و ۷۰۰۹۷۳۱ نفر (۵۹/۴۹ درصد) در داخل استان‌های محل زندگی خود جابه‌جا شده و محل سکونت جدید انتخاب کرده‌اند. از مجموع ۷۰۰۹۷۳۱ نفری که طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ محل اقامت خویش را در محدوده استان محل زندگی خود تغییر داده‌اند، محل اقامت قبلی ۳۸۹۸۰۴۳ نفر (۵۵/۶۱ درصد) شهرستان محل سرشماری و ۳۱۱۱۶۹۰ نفر (۴۴/۳۹ درصد) شهرستان‌های دیگر استان محل سرشماری بوده است.

شکل ۱- مقایسه میزان تغییرات انواع مهاجرت‌ها در دو دهه ۱۳۶۵-۷۵ و ۱۳۷۵-۸۵

۲-۳- جریان مهاجرتی استان آذربایجان غربی

نتایج سرشماریهای عمومی نشان می‌دهد که استان آذربایجان غربی در هر سه دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ دارای موازنه مهاجرتی منفی بوده و در طی این مدت بیش از ۴۲ هزار نفر، بیش از مهاجر وارد شده از استان خارج شده است (جدول شماره ۲). بر اساس آمار سرشماری سال ۱۳۶۵ مهاجران وارد شده به استان آذربایجان غربی طی دهه ۶۵-۱۳۵۵ برابر ۳۰۸۸۱ نفر و مهاجران خارج شده از آن ۴۴۶۹۵ نفر بوده‌اند که خالص مهاجرت (۱۳۸۱۴-) را نشان می‌دهد. در دهه

۷۵-۱۳۶۵ مهاجران وارد شده به این استان ۹۴۸۶۱ نفر بوده و در مقابل، ۹۶۲۵۸ نفر نیز از آن خارج شده است (خالص مهاجرت ۱۳۹۷-) بوده است. این وضعیت در دهه ۸۵-۱۳۷۵ تغییرات قابل توجهی داشته است به طوری که حدود ۱۲۱۶۲۰ نفر از خارج استان به آذربایجان غربی مهاجرت کرده‌اند و در مقابل ۱۴۸۴۴۱ نفر نیز از این استان خارج شده‌اند. خالص مهاجرت دهه ۸۵-۱۳۷۵ این استان منفی و معادل (۲۶۸۲۱-) نفر بوده است.

جدول ۲- توازن مهاجرتی استان آذربایجان غربی با دیگر استان‌های کشور در سه دهه ۸۵-۱۳۵۵

وضعیت	خالص مهاجرت	خارج شده	وارد شده	دهه سرشماری
مهاجر فرست	-۱۳۸۱۴	۴۴۶۹۵	۳۰۸۸۱	۱۳۵۵-۶۵
مهاجر فرست	-۱۳۹۷	۹۶۲۵۸	۹۴۸۶۱	۱۳۶۵-۷۵
مهاجر فرست	-۲۶۸۲۱	۱۴۸۴۴۱	۱۲۱۶۲۰	۱۳۷۵-۸۵

۳-۳- پیوندهای عمده جمعیتی استان آذربایجان غربی

همان طور که گفته شد طی دهه ۸۵-۱۳۷۵ در مجموع ۱۲۱۶۲۰ نفر از استان‌های دیگر به استان آذربایجان غربی وارد شده‌اند که اکثر آنها از پنج استان آذربایجان شرقی، تهران، کردستان، کرمانشاه و اردبیل بوده‌اند که پیوندهای جمعیتی میان منطقه‌ای این استان را با استان‌های مذکور نشان می‌دهد. اگرچه مهاجرت‌ها به تنهایی نشانگر پیوندهای جمعیتی

نیست، لیکن به عنوان یک شاخص می‌تواند جهت حرکت و میزان ارتباط اجتماعی مراکز زیست شهری و روستایی را نشان دهد. از طرف دیگر، پیوندهای معکوس جمعیتی استان در دهه ۸۵-۱۳۷۵ نفر تقریباً با استان‌های ذکر شده می‌باشد. از میان آنها استان‌های تهران و آذربایجان شرقی قوی‌ترین پیوند جمعیتی دو طرفه با استان آذربایجان غربی را به نمایش می‌گذارند. در مهاجرفرستی به استان آذربایجان غربی، استان زنجان نیز دارای اهمیت می‌باشد (جدول شماره ۳).

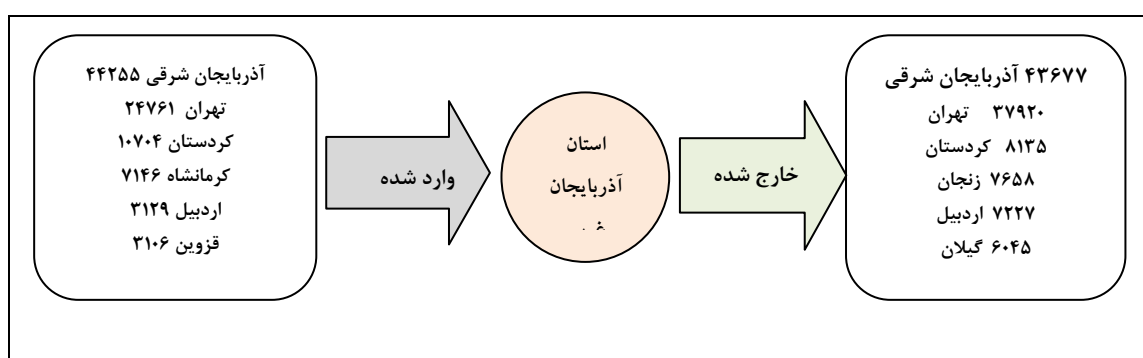
جدول ۳- مهاجران وارد شده و خارج شده استان آذربایجان غربی در دهه ۱۳۸۵-۱۳۷۵

استان مبدا	مهاجران وارد شده		استان مبدا	مهاجران خارج شده		خالص مهاجرت	مهاجران وارد شده		خالص مهاجرت		
	تعداد	درصد		تعداد	درصد		تعداد	درصد		تعداد	درصد
اردبیل	۳۱۲۹	۲.۶	۷۲۲۷	۴.۹	-۴۰۹۸	قزوین	۳۱۰۶	۲.۶	۴۳۶۰	۲.۶	-۱۲۵۴
اصفهان	۲۶۲۴	۲.۲	۲۸۲۸	۱.۹	-۲۰۷	قم	۱۱۶۱	۱	۱۶۰۵	۱.۱	-۴۴۴
ایلام	۱۰۹۸	۰.۹	۹۹۱	۰.۷	۱۰۷	کردستان	۱۰۷۰۴	۸.۸	۸۱۳۵	۵.۵	۲۵۶۹
آذربایجان شرقی	۴۴۲۵۵	۳۶.۴	۴۳۶۷۷	۲۹.۴	۵۷۸	کرمان	۸۱۶	۰.۷	۱۱۰۴	۰.۷	-۲۸۸
بوشهر	۵۵۶	۰.۵	۱۶۵۳	۱.۱	-۱۰۹۷	کرمانشاه	۷۱۴۶	۵.۹	۲۰۹۴	۱.۴	۵۰۵۲
تهران	۲۴۷۶۱	۲۰.۴	۳۷۹۲۰	۲۵.۵	-۱۳۱۵۹	کهگیلویه و بویر	۲۲۳	۰.۲	۱۶۸	۰.۱	۵۵
چهارمحال و بختیاری	۳۸۵	۰.۳	۵۴۹	۰.۴	-۱۶۴	گلستان	۸۶۵	۰.۷	۳۰۰۱	۲	-۲۱۳۶
خراسان جنوبی	۱۸۶	۰.۲	۱۳۳	۰.۱	۵۳	گیلان	۱۵۹۲	۱.۳	۶۰۴۵	۴.۱	-۴۴۵۳
خراسان رضوی	۲۴۸۵	۲	۳۵۷۲	۲.۴	-۱۰۸۷	لرستان	۱۴۱۷	۱.۲	۸۸۱	۰.۶	۵۳۶
خراسان شمالی	۳۶۱	۰.۳	۳۹۶	۰.۳	-۳۵	مازندران	۱۳۶۸	۱.۱	۳۲۶۱	۲.۲	-۱۸۹۳
خوزستان	۲۷۲۹	۲.۲	۲۳۰۸	۱.۶	۴۲۱	مرکزی	۹۱۱	۰.۷	۱۹۵۷	۱.۳	-۱۰۴۶
زنجان	۲۱۸۹	۱.۸	۷۶۵۸	۵.۲	-۵۴۶۹	هرمزگان	۱۲۰۴	۱	۹۲۹	۰.۶	۲۷۵
سمنان	۵۱۵	۰.۴	۶۴۲	۰.۴	-۱۲۷	همدان	۱۸۵۴	۱.۵	۲۵۰۴	۱.۴	-۶۵۰
سیستان و بلوچستان	۱۷۸۳	۱.۵	۴۲۳	۰.۳	۱۳۶۰	یزد	۳۹۰	۰.۳	۷۶۲	۰.۵	-۳۷۲
فارس	۱۸۱۱	۱.۵	۱۶۵۷	۱.۱	۱۵۴	جمع	۱۲۱۶۲۱	۱۰۰	۱۴۸۴۴۰	۱۰۰	-۲۶۸۱۹

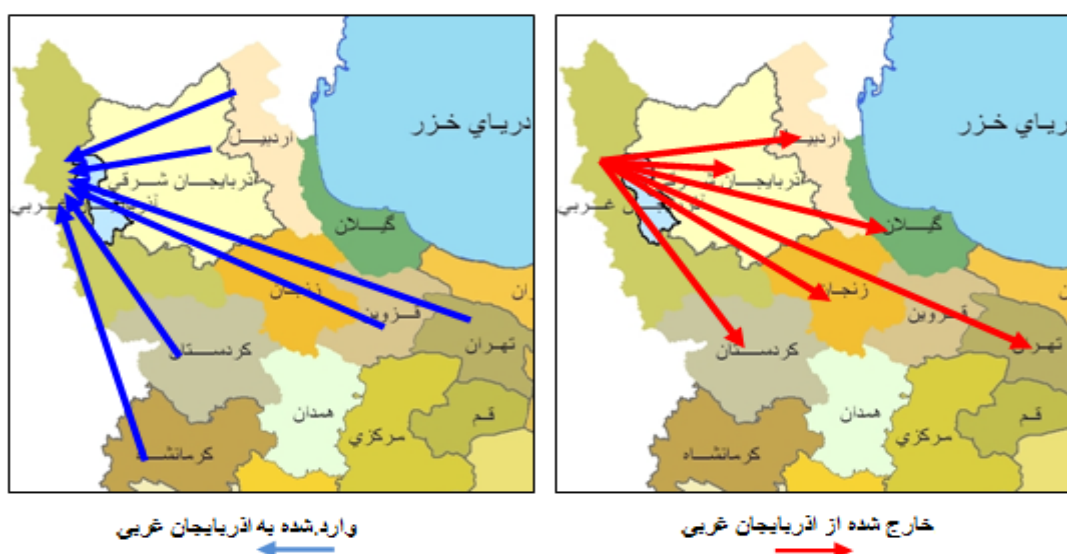
مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵

استان است نقش خود را در ارتباطات جمعیتی نشان می‌دهد. ۶ استان آذربایجان شرقی، تهران، کردستان، کرمانشاه، اردبیل و قزوین بیش از سه چهارم مهاجران وارد شده به استان آذربایجان غربی را به خود اختصاص داده‌اند. همین‌طور شش استان آذربایجان شرقی، تهران، کردستان، زنجان، اردبیل و گیلان هم سه چهارم مهاجرین از این استان را به خود جذب کرده‌اند. همه این استانها در فاصله نزدیک تری با این استان در مقایسه با دیگر استان‌های کشور فرار دارند (شکل ۲ و ۳).

استان‌های مهم از نظر تبادل جمعیتی با استان آذربایجان غربی در شکل شماره ۲ نشان داده شده است. این نمودار حاکی از ارتباط قوی میان منطقه‌ای در منطقه شمال غرب و غرب کشور است. غیر از استان تهران که به دلیل مرکزیت کشور، بخش عمده مهاجرت‌ها را به خود اختصاص داده، بقیه پیوند جمعیتی استان با استان‌های همجوار است. آذربایجان شرقی به دلیل قرابت‌های فرهنگی و اجتماعی شدید، بیشترین پیوند جمعیتی را با استان آذربایجان غربی دارد. بعد از آن، استان کردستان نیز که دارای پیوندهای عمیق فرهنگی و اجتماعی با این

شکل ۲- استان‌های مهم مهاجر فرست به و مهاجر پذیر از استان آذربایجان غربی در دهه ۸۵-۷۵

شکل ۳- ارتباط میان منطقه‌ای مهاجر فرستی و مهاجر پذیری با استان آذربایجان غربی

درصد از تهران، ۹/۷ درصد از کردستان، ۴/۷ درصد از کرمانشاه و ۲/۲ درصد از استان اردبیل بوده‌اند. کمترین مهاجران وارد شده از نقاط شهری استان شامل استان‌های خراسان جنوبی، کهگیلویه و بویراحمد، چهارمحال و بختیاری، یزد، سمنان، بوشهر و کرمان هستند.

از مجموع مهاجران وارد شده با مبدأ روستایی به استان آذربایجان غربی، ۳۲/۲ درصد از آذربایجان شرقی، ۱۷/۵ درصد از تهران، ۸/۲ درصد از کرمانشاه، ۷ درصد از کردستان و ۳/۳ درصد از اردبیل می‌باشند. این ۶ استان مجموعاً، نزدیک به ۷۰ درصد مهاجران وارد شده با مبدأ روستایی را تشکیل می‌دهند. استان‌های خراسان جنوبی، کهگیلویه و بویراحمد، خراسان شمالی، چهارمحال و بختیاری، یزد، بوشهر و سمنان نیز همانند مهاجران وارد شده با مبدأ شهری، کمترین سهم در وارد شدگان استان با مبدأ روستایی را داشته‌اند.

۳-۴- تبادل جمعیتی در داخل استان آذربایجان غربی و علل آن

بر اساس نتایج سرشماری عمومی، طی دهه ۸۵- ۱۳۷۵ تعداد ۴۴۷۴۳۷ نفر در استان آذربایجان غربی اقدام به مهاجرت داخل استانی نموده‌اند که از بین آنها شهرستان ارومیه یک سوم (۳۲/۷ درصد) را به خود اختصاص داده است. پس از آن شهرستان‌های خوی با ۱۰/۸ درصد و بوکان با ۸/۱ درصد در رده‌های دوم و سوم اهمیت قرار دارند. این سه شهرستان در

آذربایجان غربی کمترین پیوند جمعیت را با استان‌های جنوب، جنوب شرق و شرق کشور دارد؛ به طوری که مجموع مهاجرفرستی این استان به استان‌های واقع در مناطق فوق‌الذکر شامل ۱۵ استان کمتر از ۸ درصد است و مجموع مهاجرپذیری از آنها نیز کمتر از ۸ درصد می‌باشد. نتیجه کلی این است که پیوند جمعیتی استان آذربایجان غربی عمدتاً با استان‌های هم‌زبان، هم‌جوار و تهران برقرار می‌باشد.

استان آذربایجان غربی از نظر موازنه جمعیتی با ۱۲ استان از جمله کرمانشاه، کردستان، سیستان و بلوچستان و آذربایجان شرقی دارای مبادله جمعیتی مثبت بوده است (نزدیک به ۱۰ هزار نفر). از طرف دیگر این استان با ۱۸ استان از جمله تهران، زنجان، گیلان، اردبیل و گلستان مبادله منفی جمعیت داشته است (بیش از ۷۳ درصد). ۳۲ درصد خالص مهاجرتی منفی استان تنها به استان تهران اختصاص دارد.

از نظر مبدأ مهاجران وارد شده این نکته حائز اهمیت است که ۶۷/۱ درصد مهاجران وارد شده استان از نقاط شهری و ۳۲/۹ درصد از نقاط روستایی بوده‌اند. مهاجران وارد شده از استان‌های هرمزگان، کردستان، تهران، آذربایجان شرقی و قم عمدتاً از نقاط شهری این استان‌ها به آذربایجان غربی مهاجرت کرده‌اند و مهاجران وارد شده از استان‌های خراسان رضوی، کرمانشاه، خراسان شمالی، گلستان و خراسان جنوبی عمدتاً از نقاط روستایی آنها هستند. از مجموع مهاجران وارد شده به نقاط شهری استان آذربایجان غربی؛ ۳۸/۴ درصد از آذربایجان شرقی، ۲۱/۸

مجموع ۶.۵۱ درصد مهاجرت‌های کل استان را به خود اختصاص داده‌اند. در مقابل شهرستان‌های تکاب، اشنویه و چالدران در مجموع با ۲.۴ درصد کمترین تعداد مهاجرت‌های داخلی استانی دارند (جدول شماره ۴).

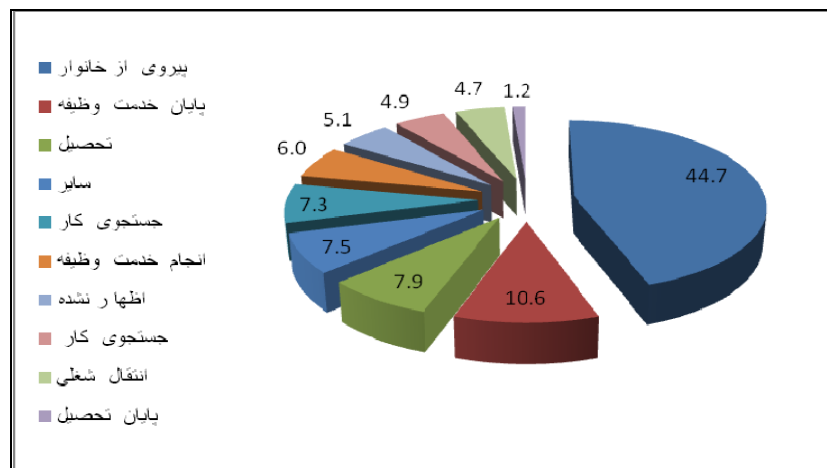
جدول ۴- میزان مهاجرت‌های انجام شده در داخل استان آذربایجان غربی طی دهه ۸۵-۱۳۷۵

ردیف	شهرستان	جمع مهاجرت	درصد	درصد تجمعی
۱	ارومیه	۱۴۶۱۲۸	۳۲.۷	۳۲.۷۳
۲	خوی	۴۸۰۸۴	۱۰.۸	۴۳.۵
۳	بوکان	۳۶۱۱۰	۸.۱	۵۱.۶
۴	مهاباد	۳۴۹۱۹	۷.۸	۵۹.۴
۵	پیرانشهر	۳۳۱۸۳	۷.۴	۶۶.۸
۶	میاندوآب	۳۲۰۴۵	۷.۲	۷۴
۷	ماکو	۲۶۳۹۵	۵.۹	۷۹.۹
۸	سلماس	۲۲۵۱۲	۵.۰	۸۵
۹	سردشت	۱۸۰۷۷	۴.۰	۸۹
۱۰	نقده	۱۶۳۷۶	۳.۷	۹۲.۷
۱۱	شاهیندژ	۱۱۴۰۱	۲.۶	۹۵.۲
۱۲	تکاب	۹۲۱۷	۲.۱	۹۷.۳
۱۳	اشنویه	۸۴۱۱	۱.۹	۹۹.۲
۱۴	چالدران	۳۵۷۹	۰.۸	۱۰۰
۱۵	استان	۴۴۶۴۳۷	۱۰۰	۱۰۰

مآخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵

بر اساس نتایج این سرشماری، عمده مهاجرت‌های داخل استان در آذربایجان غربی در قالب پیروی از خانواده بوده است (۴۴/۷ درصد). پایان خدمت وظیفه با ۱۰/۶ درصد، تحصیل با ۷/۹ درصد، جستجوی کار با ۷/۳ دلایل عمده دیگر مهاجران داخلی استان آذربایجان غربی می باشند (شکل ۴).

در مهاجرت‌های داخل استانی، در بین ۱۵ شهرستان استان آذربایجان غربی، تنها پنج شهرستان ارومیه، خوی، میاندوآب، بوکان و پیرانشهر دارای خالص مهاجرتی مثبت بوده و بقیه مهاجرفرست بوده‌اند. شهرستانهای ماکو، تکاب، نقده، شاهیندژ و چالدران نیز پنج شهرستان مهم مهاجرفرست هستند.

شکل ۴- دلایل مهاجرت داخلی در استان آذربایجان غربی در دهه ۸۵-۱۳۷۵

مهاباد و میاندوآب مقصد مهاجران با هدف جستجوی کار بهتر بوده و از نظر این هدف شهرستان‌های چالدران، اشنویه، تکاب و شاهین‌دژ کمترین متقاضی مهاجران را داشته‌اند. شهرستان‌های ارومیه، خوی، مهاباد و پیرانشهر مقصد عمده مهاجران با دلیل انتقال شغلی بوده‌اند ولی شهرستان‌های چالدران، اشنویه، تکاب و شاهین‌دژ کمترین مقصد این نوع مهاجران را به خود اختصاص داده‌اند.

عامل تحصیل عمدتاً به دلیل قرارگرفتن دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در شهرستان‌ها است. شهرستان ارومیه به دلیل داشتن دانشگاه و مراکز آموزش عالی متعدد، ۳۹/۱ درصد از مهاجران با اهداف تحصیل را جذب کرده و شهرستان‌های خوی، بوکان و مهاباد در مراتب بعدی جذب مهاجران با این نوع هدف قرار دارند. این چهار شهرستان مجموعاً نزدیک به ۷۰ درصد مهاجران تحصیل را به خود جذب کرده‌اند. همچنین شهرستان‌های ارومیه، مهاباد، میاندوآب و بوکان از جمله شهرستان‌هایی هستند که بیشترین مهاجران وارد شده را که تحصیل خود را در سایر

این ترکیب در نقاط شهری و روستایی اندکی تفاوت دارد در نقاط روستایی استان بعد از عامل پیروی از خانواده، پایان خدمت وظیفه و انجام خدمت وظیفه مهمترین عامل مهاجران وارد شده به نقاط روستایی استان هستند. در مقابل، در نقاط شهری بعد از عامل پیروی از خانواده، جستجوی کار و تحصیل از مهمترین عوامل مهاجرت هستند که ماهیت مهاجرت‌های شهری و روستایی را تا حدودی از هم تفکیک می‌سازد. البته این وضعیت در بین شهرستان‌ها متفاوت است. در شهرستان‌هایی که دارای پادگان نظامی، دانشگاه و مراکز آموزش عالی هستند، ماهیت مهاجرت‌ها نیز تحت تأثیر قرار گرفته است.

در ارتباط با دلایل مهاجرت‌های داخل استانی، جستجوی کار یکی از اهداف اصلی مهاجران بوده است. مهاجران وارد شده به شهرستان‌های ارومیه، پیرانشهر، بوکان و سردشت عمدتاً در جستجوی کار بوده‌اند، به عبارت دیگر، حدود ۶۰ درصد از مهاجران با اهداف جستجوی کار به این ۴ شهرستان وارد شده‌اند. همچنین شهرستان‌های ارومیه، بوکان، خوی،

شهرستان‌ها یا استان‌ها به اتمام رسانده‌اند، به خود جذب کرده‌اند. البته این موضوع می‌تواند به دو مفهوم جذب فارغ‌التحصیلان در شغل‌های جدید یا بازگشت

فارغ‌التحصیلان به محل زندگی‌شان باشد (جدول شماره ۵).

جدول ۵- دلایل مهاجرت‌های داخل استانی در آذربایجان غربی در دهه ۱۳۸۵-۱۳۷۵

نام شهرستان	دلایل مهاجرت										
	جمع	جستجوی کار	جستجوی کار بهتر	انتقال شغلی	تحصیل	پایان تحصیل	انجام خدمت و وظیفه	پایان خدمت و وظیفه	پیروی از خانوار	سایر	اظهار نشده
ارومیه	۱۴۶۱۲۸	۹۷۴۷	۶۹۶۵	۷۸۲۸	۱۳۸۶۷	۱۳۹۵	۶۹۸۹	۱۱۸۲۴	۶۷۸۲۳	۱۰۷۳۴	۸۹۵۶
پیرانشهر	۳۳۱۸۳	۳۵۹۷	۱۶۵۱	۱۳۴۹	۱۳۸۶	۱۸۸	۴۹۶۹	۱۶۹۵	۱۵۹۱۰	۱۵۰۹	۹۲۸
خوی	۴۸۰۸۴	۲۱۵۲	۲۱۸۷	۲۰۴۰	۴۷۲۰	۴۵۱	۲۵۲۳	۷۰۳۶	۱۹۵۶۰	۴۶۷۸	۲۷۳۸
سردشت	۱۸۰۷۷	۲۷۸۷	۱۳۶۲	۹۷۱	۸۲۶	۲۱۷	۹۷۲	۴۰۶	۸۷۶۷	۱۰۶۶	۷۰۲
سلماس	۲۲۵۱۲	۱۱۸۲	۸۶۴	۱۰۱۷	۱۳۱۶	۲۴۷	۲۳۷۴	۲۳۷۶	۹۰۰۶	۲۹۱۵	۱۲۱۵
ماکو	۲۶۳۹۵	۱۶۱۴	۹۳۳	۱۲۹۳	۱۴۱۹	۳۴۰	۱۸۴۲	۵۰۳۷	۱۱۲۰۱	۱۶۷۴	۱۰۴۳
مهاباد	۳۴۹۱۹	۲۳۳۱	۱۷۷۴	۱۵۱۳	۲۹۸۵	۷۰۲	۲۱۶۱	۴۱۲۷	۱۵۰۴۸	۲۷۹۶	۱۴۸۳
میاندوآب	۳۲۰۴۵	۱۵۹۹	۱۷۷۹	۱۱۸۸	۲۰۶۷	۵۱۶	۲۰۶۷	۷۳۴۴	۱۱۹۷۹	۱۶۵۶	۱۸۵۲
نقده	۱۶۳۷۶	۱۲۲۶	۸۳۲	۱۰۶۹	۱۰۲۴	۱۸۸	۴۶۴	۸۱۸	۷۶۹۰	۲۰۹۰	۹۷۶
بوکان	۳۶۱۱۰	۳۸۶۷	۲۱۴۷	۱۲۶۷	۲۹۳۶	۴۴۱	۸۷۹	۴۱۰۳	۱۷۳۱۸	۱۶۷۳	۱۴۷۸
شاهیندژ	۱۱۴۰۱	۷۸۹	۴۹۷	۶۴۰	۹۶۴	۳۸۰	۲۲۶	۱۱۴۶	۵۴۴۲	۷۸۷	۵۳۰
تکاب	۹۲۱۷	۸۱۶	۴۲۳	۳۴۹	۱۰۱۱	۳۰۵	۲۹۶	۷۴۷	۴۰۱۰	۸۹۲	۳۶۹
اشنویه	۸۴۱۱	۶۸۳	۴۱۷	۲۷۸	۳۰۳	۵۱	۴۵۰	۵۳۹	۴۴۲۳	۸۰۲	۴۶۵
چالدران	۳۵۷۹	۱۹۶	۶۰	۲۳۹	۶۶۳	۴۴	۴۶۹	۲۲۴	۱۳۴۱	۲۱۰	۱۳۵
استان	۴۴۶۴۳۷	۳۲۵۸۶	۲۱۸۹۱	۲۱۰۴۰	۳۵۴۸۷	۵۴۶۵	۲۶۶۸۰	۴۷۴۲۲	۱۹۹۵۱۷	۳۳۴۷۹	۲۲۸۷۰
درصد	۰.۱۰۰	۳.۷	۹.۴	۷.۴	۹.۷	۲.۱	۰.۶	۶.۱۰	۷.۴۴	۵.۷	۱.۵

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵

داخل استان جهت انجام خدمت و وظیفه بوده است. ۲۶ درصد از این جمعیت در شهرستان ارومیه، ۱۸/۶ درصد در پیرانشهر، ۹/۵ درصد در خوی و ۸/۹ درصد در سلماس به خدمت مشغول بوده‌اند. همچنین در

به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص این استان، وجود پادگان‌ها و مراکز نظامی، تأثیر زیادی بر مهاجرپذیری و مهاجر فرستی در این استان دارند. بر اساس نتایج آماری، ۶ درصد از کل مهاجران وارد در

همبستگی پیرسون و رگرسیون یک و دو متغیره استفاده گردید

نتیجه آزمون نشان می دهد که ضریب همبستگی بین فاصله و تعداد مهاجران خارج شده از استان در سطح ۹۵ درصد معنی دار می باشد. تأثیر فاصله بر افزایش و یا کاهش تعداد مهاجران خارج شده از استان نیز مورد تایید قرار می گیرد. ان موضوع در خصوص مهاجران وارد شده به استان نیز صادق است و سطح معناداری آن برابر ۹۵ درصد است. نکته مهم دیگر ارتباط بسیار قوی بین تعداد مهاجران وارد شده و خارج شده بین دو نقطه است که این ارتباط در سطح ۹۹ درصد معنادار بوده است (جدول شماره ۶). این موضوع نشان می دهد که تبادل جمعیت استان آذربایجان غربی با هر یک از استان های دیگر، صرف رابطه یک طرفه مهاجرفرستی یا مهاجرپذیری برقرار نبوده بلکه همواره تعادل نسبی در ورود و خروج بین دو نقطه برقرار بوده است.

خصوص پایان خدمت نیز از مجموع کل مهاجران وارد شده، ۱۰/۶ درصد با هدف پایان خدمت وظیفه صورت گرفته که عمدتاً به شهرستان های ارومیه، خوی، ماکو، میاندوآب و بوکان برگشته اند.

۳-۵- نقش فاصله در حجم مهاجرت های استان آذربایجان غربی

پیوندهای اجتماعی بین نقاط سکونتگاهی استانها نشان می دهد که عامل فاصله یکی از عوامل اصلی تأثیرگذار بر حجم جابجایی جمعیت است. به عبارت دیگر مردم ترجیح می دهند مقصد مهاجرت آنها کمترین فاصله ممکن را با مبدا مهاجرت داشته باشد. برای توضیح منطقه ای بودن بخش عمده مهاجرت های استان آذربایجان غربی، متغیر فاصله به عنوان فاکتور مؤثر در میزان مهاجرت های استان مورد آزمون قرار گرفت. برای این منظور، از ضریب

جدول ۶- ضریب همبستگی پیرسون برای رابطه بین فاصله و حجم مهاجرت

متغیرها	آزمون و معناداری	مهاجران خارج شده	مهاجران وارد شده	فاصله دو مرکز
مهاجران خارج شده	همبستگی پیرسون	۱	۰.۹۵۵**	-۰.۴۵۳*
	سطح معناداری		۰	۰.۰۱۴
مهاجران وارد شده	همبستگی پیرسون	۰.۹۵۵**	۱	-۰.۴۶۳*
	سطح معناداری	۰		۰.۰۱۱
فاصله دو مرکز	همبستگی پیرسون	-۰.۴۵۳*	-۰.۴۶۳*	۱
	سطح معناداری	۰.۰۱۴	۰.۰۱۱	

شده" و "مهاجران خارج شده" برقرار گردید (جدول شماره ۷). نتایج نشان می دهد که در سطح ۹۵ درصد، ارتباط معنی داری بین عامل فاصله و حجم مهاجرت

برای اطمینان کامل از صحت نتیجه جهت تعمیم آن به شرایط کل کشور، رگرسیون دو متغیره بین متغیر وابسته "فاصله" و متغیرهای مستقل "مهاجران وارد

همبستگی‌های مذکور چند موضوع را به روشنی بیان می‌کنند:

- اول اینکه تبادل جمعیتی استان یک طرفه نبوده و تعادل نسبی بر حجم جابجایی‌ها حاکم است؛
- دوم اینکه فاصله بین دو نقطه بر حجم جابجایی مهاجر تأثیر دارد و در فواصل دورتر حجم مهاجرت کمتر و در فواصل نزدیکتر حجم مهاجرت بیشتر است.

برقرار است. اگر چه این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که حجم جابجایی جمعیت بین دو نقطه تنها به فاصله بستگی ندارد بلکه عوامل ناشناخته دیگری نیز وجود دارند ولی مدل رگرسیون این ارتباط را در سطح ۹۵ درصد نیز مورد تایید قرار داده است. نکته دیگر اینکه همانطور که ضریب همبستگی پیرسون ارتباط مستقیم بین مهاجران وارد شده و خارج شده را نشان می‌دهد رگرسیون نیز این ارتباط را در سطح ۹۹ درصد معنادار نشان داده است (جدول شماره ۸). در نتیجه

جدول ۷- رگرسیون دو متغیره برای ارزیابی رابطه بین فاصله و حجم مهاجران وارد شده و خارج شده

سطح معناداری	F	میانگین مربعها	درجه آزادی	جمع مربعها	مدل	
۰.۰۴۲ ^a	۳.۵۸۲	۸۸۳۱۱۸۸۳۷	۲	۱۷۶۶۲۳۷.۶۷۴	رگرسیون	1
		۲۴۶۵۴۳.۶۶۵	۲۶	۶۴۱۰۱۳۵.۲۹۲	باقیمانده	
			۲۸	۸۱۷۶۳۷۲.۹۶۶	جمع	
a. فاصله			b. مهاجران وارد شده و خارج شده: متغیر مستقل			

R=0.465 R Square=0.216 معناداری: ۰.۰۴۲

جدول ۸- رگرسیون یک متغیره برای ارزیابی رابطه بین حجم مهاجران وارد شده و خارج شده استان آذربایجان غربی

سطح معناداری	F	میانگین مربعها	درجه آزادی	جمع مربعها	مدل	
۰.۰۰۰ ^a	۲۸۳.۰۶۵	۲.۰۹۶E9	۱	۲.۰۹۶E9	رگرسیون	۱
		۷۴۰۳۵۰۱۸۰۳	۲۷	۱.۹۹۹E8	باقیمانده	
			۲۸	۲.۲۹۶E9	جمع	
a. مهاجران خارج شده			b. متغیر مستقل مهاجران وارد شده			

R=0.955 R Square=0.913 معناداری: ۰.۰۰۰

اکثریت خویشان، دوستان و آشنایان این افراد مهاجر نیز درگیر این جریانهای مهاجرت بوده‌اند، می‌توان گفت که مهاجرت به عنوان یک واقعه اجتماعی مهم

۴- نتیجه گیری

در جامعه کنونی ما که حدود یک ششم جمعیت آن جریان مهاجرت را تجربه کرده‌اند و نیز به نوعی

فرست هستند و تنها شهرهای ارومیه، پیرانشهر و بوکان از موازنه مهاجرتی مثبتی برخوردار هستند. از دلایل مهاجرت‌های داخل استانی، پیروی از خانواده مهمترین عامل محسوب می‌باشد. پس از آن عامل نظام وظیفه به تبع موقعیت مرزی استان و وجود پادگان‌های نظامی نقش اساسی در جابجایی جمعیتی داخل استان محسوب می‌شود. جستجوی کار و تحصیل از دلایل مهم دیگر در تبادل جمعیتی بین شهرستانهای استان محسوب می‌شود.

۵- پیشنهادها

به دلیل اهمیت ژئواستراتژیک استقرار جمعیت در مناطق مرزی کشور، دولت باید اعمال سیاستها و تنظیم مشوقهای لازم برای تقویت ماندگاری جمعیت به خصوص در نقاط روستایی این استان را در اولویت قرار دهد بدیهی است با تحلیلی که از جریان مهاجرت صورت گرفت غیر از جریان خالی شدن تدریجی روستاها از جمعیت، جریان روانه شدن جمعیت شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ نیز در این استان اتفاق افتاده که ناشی از تمرکز فعالیتها و مراکز مهم اقتصادی در شهرهای بزرگ است. موضوع جریان جمعیت از استان‌های مرزی به استان‌های مرکزی از هر نظر به ضرر نظام اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشور است و باید با دید جامع، آمایش جمعیت کشور به نحو مطلوب طراحی شده و بارگذاری متناسب برای هر منطقه انجام و به تبع آن برای جذب و ماندگاری آن جمعیت سیاستگذاری لازم صورت گیرد.

مطرح است و به دلیل عمومیت داشتن با وقایع اجتماعی دیگر در ارتباط بوده و حالت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری با آنها را دارد.

بررسی مهاجرت‌های استان آذربایجان غربی در دهه‌های اخیر نشان دهنده آن است که فاصله و همجواری نقش بسیار مهمی در جذب و ارسال مهاجرت به استان آذربایجان غربی را داشته است. البته استان تهران به دلیل قدرت برتر اقتصادی و مرکزیت سیاسی کشور مهمترین میزان خالص جذب مهاجر از این استان را داشته است. از ویژگیهای مهم دیگر جریانهای مهاجرت داخلی سرشماری ۱۳۸۵ نسبت به ۱۳۷۵، افزایش درصد مهاجرت‌های شهر به شهر و در مقابل کاهش درصد سایر جریانهای مهاجرتی است. درصد مهاجرت‌های شهر به شهر در سال ۱۳۸۵ نسبت به ۱۳۷۵ حدود ۶ درصد افزایش داشته است و مهاجرت‌های شهر به روستا، روستا به روستا و روستا به شهر به ترتیب ۱.۴۵، ۲.۶۶ و ۱.۹ درصد کاهش داشته‌اند.

نوع مهاجرتی که هم اکنون در ایران پررنگ است مهاجرت‌های شهر به شهر است. طبق اصل مهاجرت مرحله ای راونشتاین، مهاجرت از روستا به شهرهای نزدیکتر و کوچکتر و سپس به شهرهای بزرگتر صورت می‌گیرد به نظر می‌رسد که در دوره‌های قبل، مهاجرت از روستا به شهرهای کوچکتر صورت گرفته و در سال‌های اخیر بر شدت مهاجرت‌های شهرهای کوچکتر به شهرهای بزرگتر افزوده شده است.

در مجموع در استان آذربایجان غربی وضعیت مهاجرت به تبع شرایط حاکم بر کشور به خصوص مهاجرفرستی استان‌های مرزی، از وضعیت نامطلوبی برخوردار است. اکثر شهرستانهای این استان مهاجر

منابع

لوکاس، دیوید و پاول میر، (۱۳۸۱)، درآمدی بر مطالعات جمعیتی، ترجمه حسین محمودیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

مدد، محمد، (۱۳۸۸)، سخنرانی در کنفرانس مهاجرت در ایران، ۶-۵ اسفند، دانشگاه علوم پزشکی، تهران.

مشهدیزاده دهقانی، ناصر، (۱۳۷۳)، تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری ایران، تهران، دانشگاه علم و صنعت.

وثوقی، منصور، (۱۳۶۶)، ارزیابی نقش مهاجرت در توسعه اقتصادی و اجتماعی ایران، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، سال ۲ شماره ۲.

Cliggett, L. (2000). "Social Components of Migration: Experiences from Southern Province, Zambia", Human Organization.

Kammeyer, K.C.W. (1945). "Population Studies: Selected Essays and Research", Chicago, Rand McNally College Publishing Company.

Lee, E.S. (1966). "A Theory of Migration", Demography, 3 (1): 47-57.

Newman James. L., & Gordon, M. (1987). Population pattern Dynamic and prospects, United state of America Newjersey.

Tervo, H. (1997). "The Efficiency of Inter regional Migration in Finland", European Regional Science Association, 37th European Congress, Rome-Italy.

Weinberg, A. (1961). People on the Move: Studies on Internal Migration.

ایران محبوب، جلیل، (۱۳۸۳)، بررسی تاثیر متقابل فرایند افزایش جمعیت و شهر نشینی در ایران (۱۳۳۵-۱۳۷۵). تهران: انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.

آیرملو، رضا، (۱۳۶۵)، مهاجرت از روستاها به شهرها، مجله رشد، آموزش جغرافیا در سال دوم شماره‌های ۸ و ۹.

ایمان، محمدتقی، (۱۳۶۹)، مهاجرت در کشورهای جهان سوم، نشریه دانشکده ادبیات گروه انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، دوره اول، شماره ۱.

تقوی، نعمت‌اله، (۱۳۸۲)، بررسی مهاجرت‌های میان منطقه‌ای و درون منطقه‌ای و روستا-شهری در استان آذربایجان شرقی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی آذربایجان شرقی.

تقوی، نعمت‌اله، (۱۳۷۱)، مهاجرت‌های روستا شهری، انتشارات ستوده، تبریز.

زنجانی، حبیب‌الله، (۱۳۸۰)، مهاجرت، انتشارات سمت، تهران.

زنجانی، حبیب‌الله، (۱۳۸۸)، سخنرانی در کنفرانس مهاجرت در ایران، ۶-۵ اسفند، دانشگاه علوم پزشکی، تهران.

شیخی، محمد تقی، (۱۳۸۰)، جامعه شناسی شهری، تهران، شرکت سهامی انتشار.

سایت مرکز آمار ایران، www.sci.org.ir.

لهسایی‌زاده، عبدالعلی، (۱۳۶۸)، نظریات مهاجرت، شیراز، انتشارات نوید.

Analysis of social linkages in population movement and its underlying factors over the past decades in West Azarbaijan Province, Iran

N. Zali, N. Azimi

Received: 15 September 2010 / Accepted: 14 May 2011, 15-18 P

Extended abstract

1- Introduction

Internal migration between regions is an important social process in many countries which reflects the reaction of people against the economic, social and regional inequalities in many aspects of the life. Intense migration started approximately 300 years ago in European societies; however, in developing countries it has been begun since 1960 (Lucas, 1381: 156-163). The dominant form of migrations in developing nations in past years has mainly been rural-urban which has led to the rapid expansion of cities. The outcome has mainly been problems such as deprived rural areas, over crowded cities, poor social services, increasing crimes, low quality of environment, lack of sanitation and shortage of safe drinking water, (Sheikhi, 1380 ,107).

As one of the important social issues in Iran, migration and its consequences have posed serious challenges for administrative managers during the recent decades.

The main objective of this study is to investigate the characteristics of migration in West Azarbaijan Province (WAP) of Iran. The research method is mainly descriptive and several statistical measures have been used to analyze the data. Most data employed in the study comes from official records. In addition to the analysis of net migration over the last three decades, the major population links of the WAP with other provinces as well as the underlying factors of urban and rural migrations have been discussed.

2- Theoretical Bases

Based on the last two censuses, there has been a strong tendency for internal migrations in Iran at national scale. Between 1986 and 1996, about 8.7 million was displaced from which 8.4 million was internal and 238 thousands external migration. From 8.4 million internal migrations, 2.94 million was inter-provincial and 5.49 million intra-provincial migrations. Between 1986 and

---

N. Zali (✉)
Assistant Professor of Geography and Urban Planning, University of Gilan, Rasht, Iran
e-mail: nzali@guilan.ac.ir

N. Azimi
Assistant Professor of Geography and development, University of Gilan, Rasht, Iran

1996, six out of 26 provinces including Tehran, Isfahan, Khozestan, Qom, Semnan and Yazd have gained, but the remaining provinces have lost their population. According to 1996-2006 census, 12.1 million was displaced from which 11.78 million was internal and 260 thousands external migration. From 11.78 million internal migration 4.7 million (40.5 percent) was inter-provincial and 7 million (59.5 percent) was intra-provincial migration. During the last two decades, most of the

population displacement in Iran was inter urban. Over the last two decades, while the number of inter urban migration (particularly from small cities to large cities) in Iran has considerably been increased, the volume of inter rural and rural-urban migration has been declined.

3- Discussion

Results of the general censuses indicate that during 1976 -2006, WAP has faced negative migration balance of over 42 thousands (Table1).

Table 1 Volume of in and out migration between WAP and other provinces during 1976-2006

Census	In migration	Out migration	Net migration	Status
1976-1986	30881	44695	(-13814)	Migrant-Sender
1986-1996	94861	96258	(-1397)	Migrant-Sender
1996-2006	121620	148441	(-26821)	Migrant-Sender

Analysis of in and out migration in WAP indicates a strong regional tendency in terms of volume of population displacement. As Table 1 shows, during 1996-2006 a total of 121 thousands migrants moved into WAP, but in reverse, 148 thousands moved out of the province. The main provinces contributing to the in migration of WAP are East Azarbaijan, Tehran, Kordestan, Kermanshah, Ardebil and Qazvin which accounts for 76 percent of the total in migration of WAP (Fig. 1). Similarly, East Azarbaijan, Tehran, Kordestan, Zanjan, Ardebil and Guilan provinces are the main provinces which have attracted most of the out migrating from WAP (74 percent).

3-1- Intra provincial migration in WAP and its underlying factors

According to the last general census, WAP has witnessed 447 thousands intra provincial migration during the 1996 and 2006 period. From 14 Shahrtestans¹ Urmieh Shahrestan alone contributes to one third of total intra-provincial migration. Khoy and Bookan with 10.8 and 8.1 percent respectively are second and third important Shahrestans in intra-provincial migration in WAP. These three Shahrestans accounts for 51.6 percent of the total intra-provincial migration in the province. On the other side, Tekub, Oshnavieh and Chaldran Shahrestans together with 4.2 percent have the lowest share of intra-provincial migration in WAP.

¹ Sahrestan refers to administrative area which includes at least one central city and a number of towns and villages

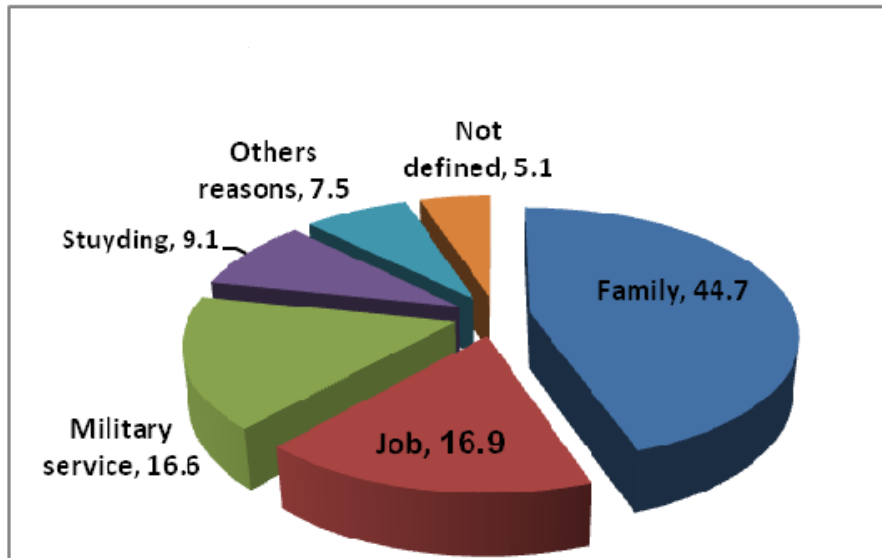

Fig 1 Causes pf intra- Provincial migration in WAP in Percentage (1997- 2006)

Based on the last general census, most of the intra-provincial migrations in WAP have been family oriented (44.7 percent). Job, military service and studying with 16.9 percent, 16 percent and 9.1 percent are the other major casual factors in intra-provincial migrations in WAP.

One of the main reasons associated with social links is distance factor. People

usually tend to minimize their migration distance from the destination point. To explain the regional characteristics of inter-provincial migration in WAP, distance factor was examined in this study. Pearson correlation coefficient analysis was used (Table 2).

Table 2: Pearson correlation coefficient index for distance and migration relation

Variable	index/sig	Out migration	In migration	distance
Out migration	Pearson Correlation	1	.955**	-.453*
	Sig. (2-tailed)		0	0.014
In migration	Pearson Correlation	.955**	1	-.463*
	Sig. (2-tailed)	0		0.011
Distance between two points	Pearson Correlation	-.453*	-.463*	1
	Sig. (2-tailed)	0.014	0.011	

As Table 2 indicates, the correlation coefficient between distance and number of out migration and in migration at 95 percent level of confidence is significant. The main point to mention is that also a

significant correlation at 99 percent level of confidence exists between the distance and in migration relation in WAP. Further analysis by Univariate and multivariate regression also proved significant

correlation between distance and inter-provincial migration for WAP.

4- Conclusion

This study attempted to analyze the characteristics of inter-provincial and intra-provincial migration in WAP of Iran. The result of the study indicates that the inter-provincial migration in WAP is dominated mainly by neighboring provinces which proves the regional characteristics of population movement. The first three provinces including East Azarbaijan, Tehran and Kordestan account for the two third of the inter provincial migration and the first six provinces account for three quarters of the total inter-provincial migration for WAP.

The nature of urban and rural migrations in the province is significantly different from each other and most of the in-migration to the province is mainly family oriented. And finally, the distance factor plays a key role in the volume of inter-provincial migration for WAP.

Key Words: Immigration, West Azerbaijan, Source - Destination, Migration between provinces, Reasons of migration

References

- Airimlou, R. (1986). Rural -Urban migration, Journal of Roshd, Amouzesh Goghrafia, Vol. 2, 8 &9.
- Cliggett, L. (2000). "Social Components of Migration: Experiences from Southern Province, Zambia", Human Organization.
- Eman, M. (1990). Migration in Third World countries, Journal of Faculty of Humanities, Shahid Bahonar University of Kerman. Vol 1, 1.
- Iran Mahboob, J. (2004). Analysis of the interaction of population increase and urbanization in Iran (1955-1996), Research Center for Population Asia Pacific Studies Publications, Tehran.
- Iran statistical Center website: www.sci.org.ir.
- Kammeyer, K.C.W. (1945). "Population Studies: Selected Essays and Research", Chicago, Rand McNally College Publishing Company.
- Lahasaeozadeh, A. (1989). Migration theories, Shiraz, Navid Publications.
- Lee, E.S. (1966). "A Theory of Migration", Demography, 3 (1): 47-57.
- Locus, D., & Mir, P. (2002). Introduction to population studies, Translated by Hossein Mahmoodian, Tehran University Publications, Tehran.
- Madad, M. (2009). Migration in Iran, Medical Science University Seminar, Tehran, Feb, 24-25.
- Mashhadizadeh, N. (1994). Analysis of the characteristics of Urban Planning in Iran, Tehran, Science and Technology University, Tehran.
- Newman James. L. Gordon Matzke, (1987). Population patterns, dynamic and prospects, Newjersey, United State of America.
- Sheikhi, Mohammadtaghi (2001) Urban sociology of Iran, Shekat Sahami Publications, Tehran.
- Taghavi, N. (1992). Rural-Urban migrations, Setodeh Publications, Tabriz.
- Taghavi, N. (2003). Reviewing inter regional and intra regional and rural-urban migrations in East Azarbaijan, Management and Planning Organization of East Azarbaijan.
- Tervo, H. (1997). "The efficiency of inter regional migration in Finland", European Regional Science Association, 37th European Congress, Rome-Italy.
- Vesooghi, M. (1987). Evaluation of migration in social and economic development of Iran, Ettelaat Siasi va Eghtesadi, Vol 2, Issue 2.
- Weinberg, A. (1961). People on the move: Studies on Internal Migration.
- Zanjani, H. (2001). Migration, Samt Publications, Tehran.
- Zanjani, H. (2009). Migration in Iran, Medical Science University Seminar, Tehran, Feb, 24-25.